

A Study of the Role of Military Diplomacy in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran

Daniel Rezapour

Ph.D., Department of International Relations, Gilan University, Gilan, Iran (**Corresponding author**).
danyalrezapoor@gmail.com

Abolfazl Majidi

Master's degree in passive defense, Future Research Institute of the Ministry of Defense, Tehran, Iran.
qarabaq4019@gmail.com

Abstract

The purpose of the present study is to review the military policies adopted by Iran in approach to a new form of diplomacy called military diplomacy and its impact on Iran's foreign policy. The method of study is descriptive-analytic and the results showed that since military diplomacy is a new method of representing military power to avoid conflict and acts as a deterrent and means in the hands of the officials of the foreign policy to foster the power of negotiation, adopting such an approach by the Islamic Republic of Iran strengthens this country to pursue its goals in the foreign policy and consequently, improve its power-security in the realm of regional transformations.

Keywords: Foreign Policy, Military Diplomacy, Islamic Republic of Iran, Military Power.

بررسی نقش دیپلماسی نظامی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

دانیال رضاپور

دکتری، گروه روابط بین‌الملل، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران (نویسنده مسئول). danyalrezapoor@gmail.com

ابوالفضل مجیدی

کارشناسی ارشد پدافند غیرعامل، موسسه آینده‌پژوهی وزارت دفاع، تهران، ایران. qarabaq4019@gmail.com

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی سیاست‌های نظامی اتخاذ شده از سوی ایران در قبال شکل نوینی از دیپلماسی به نام دیپلماسی نظامی و تاثیر آن بر سیاست خارجی ایران است. می‌پردازد. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و نتایج حاکی از آن است که با توجه به اینکه دیپلماسی نظامی، شیوه نوین ارائه توان نظامی برای پرهیز از درگیری، افزایش بازدارندگی و ابزاری در دست کارگزاران سیاست خارجی دولت‌ها به منظور افزایش قدرت چانه‌زنی و توانمندسازی آن است، اتخاذ چنین رویکردی از سوی جمهوری اسلامی ایران، سبب افزایش توانمندی این کشور در پیگیری اهداف سیاست خارجی و پیرو آن، افزایش قدرت-امنیت و نقش آن در عرصه تحولات منطقه‌ای می‌شود.

کلیدواژه‌ها: سیاست خارجی، دیپلماسی نظامی، جمهوری اسلامی ایران، توان نظامی.

مقدمه

نظام بین‌الملل همواره در حال تغییر است. یکی از مهم‌ترین تحولات این نظام، تغییر در ماهیت و توزیع قدرت است که واحدها را ناگزیر از تطبیق با تغییر و تحولات آن می‌کند. ج. ا. ایران از جمله معدود کشورهای است که با تعدد همسایگان و قرارگیری در یک محیط استراتژیک، یک واحد سیاسی بین‌المللی ویژه با تهدیدات بسیار به‌شمار می‌رود؛ بنابراین در راهبرد امنیتی خود با توجه به اتحادهای سیاسی و نظامی کشورهای منطقه با غرب بر سیاست بازدارندگی تأکید کرده و همواره سعی در افزایش قدرت بازدارندگی خود دارد. عمده‌ترین محور نگرانی‌های امنیتی ایران دفاع از تمامیت ارضی و استقلال سیاسی کشور است؛ بنابراین اقتدار نظامی ایران محدود به دفاع بوده و به نوعی دکترینی دفاعی را در دستور کار راهبرد بازدارندگی خود قرار داده است. قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، تهدیدات متوجه ایران، بیشتر از جانب همسایگان بود و راهبرد ایران در دفاع از امنیت ملی خود و برخورد با تهدیدات احتمالی، بازدارندگی یک‌جانبه و محدود به مرزهای سرزمینی بود، اما بعد از حمله عراق به ایران، در دستگاه سیاست‌گذاری ایران کمبودهای امنیتی و دفاعی احساس شد. همچنین با پیشرفت‌های نوین جنگی و نظامی، تفکرات جدیدی در مورد سیاست دفاعی به وجود آمد که همین عوامل باعث تلاش ایران برای لندی‌شدن تهدیدات احتمالی در محیط امنیتی بلافاصله خود و تأکید بر سیاست بازدارندگی منطقه‌ای و تقویت بنیه دفاعی کشور شد (پیرسلامی و پیرانخو، ۱۳۹۶، ص ۲).

عامل قدرت و ارتقای ابعاد و وجوه آن؛ از جمله ملزومات مهم یک کشور برای دستیابی به اهداف خود در عرصه سیاست خارجی و در تعامل با سایر کشورهای نظام بین‌الملل است. در همین راستا قدرت نظامی یکی از مهم‌ترین ابعاد قدرت و شاید آشکارترین آن‌ها به‌شمار می‌رود. به اعتقاد بسیاری از کارشناسان، معیار نهایی قدرت ملی، توانمندی نظامی است؛ زیرا کشورها در محیطی به‌سر می‌برند که در آن امنیت آن‌ها مورد تهدیدات داخلی و خارجی فراوان و دائمی قرار دارد، از این‌رو مؤثر بودن سلاح‌ها، مقیاس نهایی قدرت کشورها به‌شمار رفته و برای برتری آن‌ها بسیار مهم است. از سوی دیگر، امروزه جایگاه بلند افکار عمومی جهان نزد دولت‌ها و نكوهیده شمردن پدیده نظامی‌گری، از جمله عوامل مؤثر در اهمیت یافتن قدرت دیپلماسی است که بیشتر در چارچوب سیاست خارجی کشورها مجال بروز می‌یابد. بر این اساس تغییر کاربرد توان نظامی از شیوه‌ای تهاجمی و تهدیدگر، به شیوه‌ای تدافعی با هدف افزایش قدرت بازدارندگی، لزوم پیدایش و اهمیت دیپلماسی نظامی^۳ را بیش‌ازپیش آشکار می‌کند. دیپلماسی نظامی به‌عنوان سیاست نوین نظامی قدرت‌های بزرگ منطقه‌ای از جمله ج. ا. ایران نیز شاخه‌ای از علم دیپلماسی در ارتباط مستقیم با فعالیت‌های نظامی هر کشور و درحقیقت شکل تازه‌ای از ارائه آن به‌منظور افزایش توان بازدارندگی و پرهیز از رویارویی مستقیم است. با توجه به مباحث فوق پرسش اصلی پژوهش بدین‌گونه مطرح می‌شود که دیپلماسی نظامی چه تأثیری بر سیاست خارجی ج. ا. ایران داشته است؟ با توجه به اینکه

^۳ Military diplomacy

دیپلماسی نظامی، شیوه نوین ارائه توان نظامی برای پرهیز از درگیری، افزایش بازدارندگی و ابزاری در دست کارگزاران سیاست خارجی دولت‌ها به منظور افزایش قدرت چانه‌زنی و توانمندسازی آن است، بررسی‌های به وجود آمده نشان خواهد داد که اتخاذ چنین رویکردی از سوی ج. ا. ایران، سبب افزایش توانمندی این کشور در پیگیری اهداف سیاست خارجی و پیرو آن، افزایش قدرت و نقش آن در عرصه تحولات منطقه‌ای می‌شود.

در پیشینه پژوهش آثار خارجی ضمن اینکه سیاست‌های بازدارندگی ج. ا. ایران را عاقلانه بیان می‌کنند اما با جهت‌گیری خاصی علیه منافع و امنیت کشورمان قلم زده‌اند. حتی یکی از مفروض‌های مقالات این است که ایران در پی سلاح‌های کشتار جمعی است، حال آنکه این مطلب ادعایی واهی است و دولت‌های غربی و عربی در راستای موضوع «ایران‌هراسی»^۴ آن را مطرح می‌کنند (Kamal Mohei, ۲۰۲۰; Maher, ۲۰۱۹; Mohammed, ۲۰۱۸). در مورد آثار داخلی، دولت‌آبادی باقری در مقاله «نقش عنصر بازدارندگی در راهبرد نظامی ایران» مهم‌ترین مؤلفه‌های آن را در دو بعد بازدارندگی سنتی و موشکی مطرح می‌کند. و با وجود تلاش برای منزوی‌سازی ایران و اعمال تحریم‌های تسلیحاتی، این راهبرد به خوبی توانسته تهدیدات نظامی علیه ایران را دفع کند، به همین خاطر ماهیت تهدیدات علاوه بر بعد سخت‌افزاری بعد نرم‌افزاری نیز پیدا کرده است (دولت‌آبادی باقری، ۱۳۹۲). صالحی و فرح‌بخش در تحقیقی با عنوان «پایگاه‌سازی نظامی در غرب آسیا و بازدارندگی ج. ا. ایران» ضمن بررسی نظم حاکم بر نظام بین‌الملل و نظم منطقه‌ای غرب آسیا مبتنی بر پایگاه‌های نظامی، راهبردهای سیاست خارجی منطقه‌ای ج. ا. ایران را تبیین کردند (صالحی و فرح‌بخش، ۱۳۹۵). مرادیان و همکاران در مقاله «ارائه الگویی برای ارزیابی و تحلیل قدرت نظامی کشورها» با هدف ارائه الگو و چهارچوبی علمی برای سنجش و ارزیابی قدرت نظامی کشورها با کمک شاخص‌ها و وزن‌های بومی شده پژوهشی انجام دادند. در این مقاله سعی داشتند ضمن شناخت جایگاه فعلی کشورهای مختلف، امکان مقایسه و تحلیل نقاط ضعف و قوت آن‌ها به منظور بهره‌گیری در تهدیدات و جنگ‌های احتمالی آینده را فراهم کنند (مرادیان و همکاران، ۱۳۹۷). یاری در مقاله «الزامات ژئوپلیتیک و ضرورت‌های راهبردی برنامه موشکی جمهوری اسلامی ایران در محیط آنارشیک نظام بین‌الملل» معتقد است که التزام ژئوپلیتیکی ناشی از موقعیت ایران، تجربه جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، لزوم بازدارندگی منطقه‌ای، همراهی با تحولات فناورانه نظامی بین‌المللی و عقب‌نماندن در چرخه مسابقه تسلیحاتی، از جمله مهم‌ترین عوامل زمینه‌ای و ضرورت‌بخش توسعه برنامه موشکی ایران می‌باشد که ذیل هدف کلی بازدارندگی، ایجاد و توسعه یافته‌اند (یاری، ۱۳۹۸).

^۴Iran phobia

چارچوب نظری

دیپلماسی

رسالت بنیادین دیپلماسی، مدیریت بر روابط میان کشورها و سایر بازیگران بین‌المللی است. از منظر حکومت‌ها، دیپلماسی در ارتباط با ارائه توصیه، شکل دادن و اجرای سیاست خارجی است. دیپلماسی می‌تواند به‌عنوان رفتاری در روابط بین‌الملل از طریق مذاکره، ایجاد حسن‌نیت و اعتماد متقابل به‌جای توسل به زور و تبلیغات یا منابع روبه‌کاهش تعریف شود. با پیچیده‌تر شدن مسائل دنیای امروز، درهم‌تنیدگی مفاهیم گوناگون نیز افزایش یافته و تا حدود زیادی مرزهای کارکردی آن‌ها در حال کمرنگ شدن است. در همین رابطه، هزینه‌های سنگین به‌جامانده از جنگ‌های جهانی اول و دوم و مسابقات تسلیحاتی جنگ سرد، فضای تبلیغاتی منفی علیه بعد استراتژیک و تهاجمی قدرت نظامی را به همراه داشته؛ اما در عوض، به سبب اهمیت یافتن توسعه اقتصادی-تکنولوژیک و رواج رژیم‌ها و همکاری‌های بین‌المللی، جنگ و مناقشه، جای خود را به مفاهیم و گفتگوهای دیپلماتیک داده است. از این رو، تغییر کاربری توان نظامی از شیوه‌های تهاجمی و تهدیدگر به شیوه‌های تدافعی و پیدایش دیپلماسی نظامی با هدف افزایش قدرت بازدارندگی، لازمه چنین فضایی بوده است (طباطبایی و آسمانی، ۱۳۹۷، ص ۴).

دیپلماسی دفاعی

مفهوم «دیپلماسی دفاعی» عبارت است از: انجام مذاکرات و ایجاد روابط بین ارتش‌ها، توسط دیپلمات‌های نظامی که هدف از آن تأثیرگذاری بر محیطی است که نیروی نظامی در آن فعالیت می‌کند. البته در تعریفی دیگر دیپلماسی دفاعی عبارت است از: فعالیت‌هایی مانند انجام گفتگوهای امنیتی و راهبردی، واردات و صادرات تسلیحات و تجهیزات نظامی، دفاعی و نظایر آن، از سوی ارتش‌های کشورها (Drab, ۲۰۱۸, p. ۴). بنابراین دیپلماسی دفاعی دربرگیرنده هر دو بعد قدرت نرم‌افزاری و سخت‌افزاری و عملیاتی کردن آن در محیط بین‌المللی به‌گونه‌ای است که منافع و اهداف نظام سیاسی با کمک بخش دفاع و بدون کاربرد قدرت سخت تأمین گردد.

دیپلماسی نظامی

واژه دیپلماسی نظامی در معنای عمومی و کلی آن به مجموعه‌ای از فعالیت‌های نظامی غیرخشونت‌آمیز سیاست خارجی و یا برنامه‌های یک دولت برای تأمین امنیت خود یا امنیت دوطرفه با کشوری دیگر گفته می‌شود اما در معنای دقیق‌تر، دیپلماسی نظامی مجموعه‌ای از فعالیت‌های انجام‌شده بیشتر توسط نمایندگان بخش نظامی و دفاعی تعریف می‌شود که هدف آن پیگیری منافع سیاست خارجی در حوزه سیاست امنیتی و دفاعی با ابزارهای دیپلماتیک است. درحقیقت دیپلماسی نظامی نوعی همکاری و استفاده از نیروهای مسلح و زیرساخت‌های مرتبط با امور دفاعی به‌عنوان ابزار سیاست خارجی در تأمین

امنیت است که در آن تخصیص منابع توسط وزارت دفاع یا بخش نظامی کشور برای مجموعه‌ای از فعالیت‌های غیرجنگی نظامی و نیروهای امنیتی صورت می‌گیرد؛ براین اساس دیپلماسی نظامی چندین اقدام مهم انجام می‌دهد که عبارتند از:

۱. جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات در مورد نیروهای مسلح و وضعیت امنیتی در کشور دریافت‌کننده همکاری؛
۲. ارتقاء همکاری، ارتباطات و روابط متقابل بین نیروهای مسلح کشور ارسال‌کننده و دریافت‌کننده؛
۳. حمایت از قراردادهای تجاری-تسلیحاتی و تجهیزات نظامی بین کشورهای همکاری‌کننده؛
۴. نمایندگی دولت فرستنده و نیروهای مسلح آن در مراسم رسمی و رویدادهای نظامی دیگر؛
۵. آموزش نیروهای مسلح دولت شریک یا مشارکت فعال در تمرینات نظامی. علاوه بر موارد بالا دیپلماسی نظامی، اموری را با هدف حل و فصل اختلافات مسلحانه یا مسائل پس از جنگ و جلوگیری از جنگ‌ها انجام می‌دهد. از جمله موارد تاریخی دیپلماسی می‌توان به مذاکرات دیپلماتیک در کنگره وین یا کنفرانس صلح ورسای و از موارد جدید، مشارکت چین در جستجوی هواپیمای گمشده مالزیایی یا همکاری‌های نظامی اندونزی و استرالیا پس از استقلال تیمور شرقی نام برد. همچنین دیپلماسی نظامی می‌تواند به دو صورت رسمی و غیررسمی باشد. در شکل رسمی آن، افسران نظامی با گذرنامه‌هایی دیپلماتیک به ماموریت‌های خارج از کشور فرستاده می‌شوند و حقوق مشابهی مانند سایر کارکنان دیپلماتیک پیدا می‌کنند (الوقت، ۱۳۹۷). بنابراین، اصطلاح و مفهوم مدرن دیپلماسی نظامی می‌تواند چنین تعریف شود: فراهم نمودن نیروها برای رویارویی با فعالیت‌های متنوع و گوناگون که وزارت دفاع برای برطرف کردن دشمنی، ایجاد اعتماد و حفظ آن، همکاری و مساعدت در توسعه حوزه پاسخ‌گویی نیروهای مسلح به‌شکلی دموکراتیک و در نتیجه، ایجاد سهمی مهم به جلوگیری از مناقشه و تفکیک‌پذیری به کار می‌گیرد.

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه (غرب آسیا)

ج. ا. ایران، خاورمیانه را یک واحد منطقه‌ای دانسته که امنیت سایر حوزه‌های آن باید به دست اعضای منطقه و به‌دوراز نیروهای مداخله‌گر فرامنطقه‌ای انجام پذیرد. همچنین ایران از حضور نیروهای مداخله‌گر که بیشتر دشمنان و رقبای آن هستند برای امنیت ملی خود احساس خطر می‌کند؛ چون، در سراسر این مدل یگانه ژئوپلیتیکی دارای منافع حیاتی است و چشم‌پوشی از آن ناقض امنیت ملی‌اش تلقی می‌گردد. با توجه به وجود تهدیدات منطقه‌ای و برون‌منطقه‌ای که امنیت ملی ایران را در تنگه‌ها مورد چالش قرار داده و با عنایت به اینکه در غرب آسیا با قدرت مداخله‌گر آمریکا مواجه هستیم و از طرفی نیز اکثر کشورهای این منطقه متحد آمریکا محسوب می‌شوند، با قدرت‌یابی هژمون در منطقه، ایران در عمل با یک توازن تهدید در مقابل قدرت مداخله‌گر مواجه است. بنابراین بازی‌های استراتژیک در این منطقه از نوع بازی‌های استراتژیک نابرابر است. هر دو طرف، کشور چالش‌گر و قدرت مداخله‌گر برون‌منطقه‌ای با اقدامات خود در مقابل یکدیگر در منطقه، به نوعی توازن تهدید دست می‌یابند. از لحاظ ایجاد توازن تهدید و ماهیت تهدیدات از سوی قدرت مداخله‌گر و متحدان

منطقه‌ای، ماهیت توازن تهدید ازسوی طرف‌های تهدید، ماهیتی نظامی است. بنابراین ازنقطه‌نظر نظامی، ایران در چند سال اخیر توان دفاعی خود را در غرب آسیا به‌طور چشمگیری افزایش داده است. این افزایش قابلیت نظامی ایران در مقابله با افزایش قدرت‌یابی آمریکا در خلیج فارس و استقرار سپر دفاع موشکی آمریکا در غرب آسیا و افزایش توان تهاجمی این کشور در گستره آب‌های خلیج فارس است. برداشت ایران از افزایش توان نظامی هژمون، تهاجمی ارزیابی می‌گردد که تهدیدی اساسی علیه امنیت ملی ج.ا. ایران در منطقه محسوب می‌شود و در مقابل عکس‌العمل ایران به این تهدیدات بر پایه الگوی بازدارندگی ارزیابی می‌گردد. مفهوم اساسی بازدارندگی ایران، به‌معنای جلوگیری از تحقق رفتارهای نامطلوب کشور مداخله‌گر و متحدان منطقه‌ای وی است. براین‌اساس که نوع تسلیحات نظامی ایران بیشتر ویژگی دفاعی دارد، رفتار استراتژیست‌ها و نهادهای نظامی-دفاعی ایران نیز بر پایه استراتژی تدافعی شکل خواهد گرفت (عباسی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۱۴-۱۵).

استراتژیست‌های ایرانی با درک این مطلب مهم که قدرت واقعی در فضای جدید بین‌المللی چندبعدی است، ضمن کوشش برای تقویت هم‌زمان مؤلفه‌های سخت و نرم قدرت ج.ا. ایران، بر تبدیل کشورمان به یک قدرت بزرگ منطقه‌ای تأثیرگذار با اقتصادی نیرومند و پیشرفته، جامعه‌ای پویا، مستقل و متفرد در عرصه منطقه تأکید می‌کنند. ج.ا. ایران در کنار بهبود وضعیت اقتصادی، به‌وسیله ارگان‌های دفاعی احیای توان نظامی کشور را به شکل جدی در دستور کار قرار داده است تا جایی که اکنون به بازویی قابل اتکا و کارآمد در جهت پیشبرد منافع و اهداف کشورمان به‌ویژه افزایش قدرت دیپلماسی و چانه‌زنی در سیاست خارجی منطقه‌ای تبدیل شده است.

بررسی ابعاد توان نظامی جمهوری اسلامی ایران

براساس گزارش منتشرشده ازسوی آژانس اطلاعات دفاعی پنتاگون (DIA)، توان نظامی ایران تا حد زیادی به سه قابلیت اصلی تکیه می‌کند: اول موشک‌های بالستیک، دوم نیروی دریایی که قادر به تهدید ناوبری در خلیج فارس و تنگه هرمز است و سوم قابلیت‌های غیرمتعارف ازجمله استفاده از شرکا و نایبان در خارج از کشور. موشک‌های بالستیک ایران مؤلفه اصلی بازدارندگی استراتژیک آن است. در فقدان نیروی هوایی مدرن، ایران موشک‌های بالستیک را به‌عنوان یک قابلیت برای حملات از راه دور به‌کار برده تا دشمنان خود را از حمله به خاکش منصرف کند. ایران همچنین دارای بزرگترین زرادخانه موشکی در خاورمیانه، با موجودی قابل ملاحظه از موشک‌های بالستیک با برد نزدیک، موشک‌های بالستیک با برد کوتاه و موشک‌های بالستیک با برد متوسط است که می‌تواند تا ۲۰۰۰ کیلومتر دورتر، نقاطی را در سراسر منطقه هدف قرار دهد. ایران تعداد فزاینده‌ای از موشک‌های بالستیک دقیق‌تر و مهلک‌تر را توسعه داده، موجودی موشکی خود را بهبود می‌بخشد و همچنین موشک‌های کروز زمین به زمین جدید را طراحی می‌کند. پیشرفت‌های ایران در برنامه پرتاب ماهواره نیز می‌تواند بستری برای آزمایش توسعه فناوری‌های موشکی بالستیک قاره‌پیما باشد.

نقشه ۱- برد توان موشکی ج.ا. ایران (DIA, ۲۰۱۹, p. ۳۳)

توانایی‌های دریایی ایران استراتژی قطع دسترسی منطقه‌ای از سوی ایران را مورد تأکید دارد. ایران با بهره‌مندی از موقعیت ژئواستراتژیک خود در امتداد خلیج فارس و تنگه هرمز، قابلیت‌های دریایی مبتنی بر تاکتیک‌های نامتقارن با استفاده از پلتفرم‌ها و سلاح‌های بی‌شماری که می‌تواند برای غلبه بر نیروی دریایی دشمن مؤثر باشد را توسعه داده است. طیف گسترده‌ای از این قابلیت‌ها برای ایران در دسترس است که شامل: موشک‌های کروز سوار بر کشتی و مستقر در ساحل، قایق‌های کوچک تندرو، مین‌های دریایی، زیردریایی‌ها، هواپیمای بدون سرنشین، موشک‌های بالستیک ضدکشتی و دفاع هوایی است.

نقشه ۲- برد موشک‌های دریایی ج.ا. ایران (DIA, ۲۰۱۹, p. ۵۵)

به گفته DIA برخورداری از متحدان، نایبان منطقه‌ای و جنگ غیرمعارف ایران، برای تأثیرگذاری منطقه‌ای و استراتژی بازدارندگی این کشور بسیار اساسی است. نیروی قدس سپاه، یعنی ابزار اصلی ج.ا. ایران برای عملیات غیرمعارف، شبکه گسترده‌ای از متحدان غیردولتی، نایبان و وابستگان را در سراسر منطقه در اختیار دارد. ایران طیف وسیعی از پشتیبانی مالی، سیاسی، آموزشی و مادی را به گروه‌هایی ارائه می‌دهد که شامل حزب‌الله، گروه‌های شبه‌نظامی عراقی، حوثی‌ها در یمن و برخی از گروه‌های فلسطینی است. یکی دیگر از نگرانی‌های ایالات متحده و متحدانش طبق این گزارش، پیشرفت سریع ایران در توسعه قابلیت‌های پهپادی است. ایران این قابلیت را به‌عنوان بستری متنوع برای مأموریت‌های مختلف از جمله اطلاعاتی، نظارت و شناسایی یا حملات هوا به زمین می‌بیند و زرادخانه پهپادی خود را پیوسته گسترش داده است. ایران انواع متعددی از پهپادهای مسلح و غیرمسلح را به سوریه و عراق و برای مأموریت‌های نظامی اعزام کرده است (DIA, ۲۰۱۹, p. ۴۰-۷۰). با توجه به اطلاعات داده‌شده، ج.ا. ایران عموماً از نیروی نظامی در جهت بازدارندگی و نمایش آن به سایر قدرت‌های منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای استفاده می‌کند تا هزینه ناشی از حمله احتمالی توسط رقبا را به آن‌ها القا کند. همچنین، افزایش قدرت نظامی، توان ایران را برای قدرت چانه‌زنی در عرصه سیاسی؛ به‌خصوص پیشبرد اهداف سیاست خارجی افزایش می‌دهد. در ادامه به برخی از مهم‌ترین مؤلفه‌های نظامی که از جمله عوامل اصلی شکل‌گیری دیپلماسی نظامی قدرتمند کشورمان در منطقه نیز محسوب می‌شود، اشاره می‌گردد.

نقش دیپلماسی نظامی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

موقعیت استراتژیک ایران در سطح منطقه‌ای با ویژگی‌هایی همچون داشتن همسایگان متعدد، وجود اختلافات عدیده در میان آن‌ها به دلایلی همچون منازعات مرزی و سرزمینی، مشکلات و مسائل قومی و اختلاف بر سر منابع، بحران‌ها و مخاصمات پرسابقه، کشمکش‌ها و جنگ‌های درون منطقه‌ای، دخالت مستمر قدرت‌های بزرگ و پیچیدگی معمای امنیت، اندیشیدن به نگرانی‌های امنیتی منطقه‌ای را در اولویت سیاست‌گذاری نظامی ایران قرار داده است. بنابراین ج.ا. ایران در سطح تحلیل بین‌المللی همواره خود را مقابل تهدیدات بین‌المللی گسترده‌ای می‌بیند و برای حفظ بقا در مقابل تهدیدات نظامی به خودیاری روی می‌آورد و قدرت نظامی و روابط منطقه‌ای خود را برای حفظ مقاومت و تاب‌آوری افزایش می‌دهد. رقبای منطقه‌ای ایران در سطح تحلیل خردتر، تحرکات نظامی ایران را به‌مثابه تهدیدی وجودی برای خود برآورد می‌کند. تداوم این روند به شکل‌گیری معمای امنیتی در بین کشورهای منطقه منجر می‌شود و معمای امنیتی موجب تبدیل شدن روابط همکاری بر مبنای نظریه‌های ایده‌آلیستی به روابط رئالیستی و ائتلاف‌ها، اتحادها و رژیم‌های امنیتی می‌شود. در این میان، قدرت‌های بین‌المللی از جمله آمریکا با دریافت الگوی روابط ایجادشده، تلاش وسیعی را برای تشدید روابط مبتنی بر رویکردهای رئالیستی در منطقه به‌کار می‌برند. تلاش‌های دولت اوباما برای ایجاد ائتلاف جهانی ضد داعش با محوریت مقابله با تروریسم و نیز تلاش دولت ترامپ برای ایجاد ائتلافی نظامی از کشورهای منطقه علیه ایران در همین راستا قابل تحلیل است. اوباما با

رویکردی غیرمستقیم به دنبال هدایت ائتلاف ضد داعش در جهت مقابله و مهار ج.ا. ایران بود، این در حالی است که دولت ترامپ به صورت مستقیم با ایران هراسی، برای ایجاد ائتلافی نظامی علیه ایران تلاش می‌کند (ارجمند جوادی و گنج خانلو، ۱۳۹۹، ص ۱۴-۱۵).

بی‌شک رویارویی غیرمستقیم با آمریکا و متحدان عربی در عراق و یمن، مداخله و کمک‌های نظامی گسترده در بحران سوریه، از مهم‌ترین رویدادهای بین‌المللی در چند سال گذشته هستند که ج.ا. ایران آشکارا به ایفای نقش و رقابت با قدرت‌های غربی-عربی به‌ویژه آمریکا پرداخته است. سوریه به‌عنوان یکی از متحدان و محوران مقاومت منطقه‌ای، ج.ا. ایران را مجبور کرد تا نقش یک بازیگر قلیل‌اعتماد را برای برقراری امنیت و ثبات منطقه‌ای به‌عهده بگیرد. نکته جالب توجه آن است که بازگشت ایران در سیاست منطقه‌ای از طریق به‌کارگیری دیپلماسی نظامی تاحدودی عملی شده است. دیپلماسی نظامی فعلی ج.ا. ایران در سوریه شامل نیروهای مسلح مجهز، مانورهای هماهنگ‌شده و مجتمع‌های صنعتی دفاعی احیاشده است که در مبارزه علیه داعش چندین نقش کلیدی را برای این کشور به ارمغان آورده است؛ شریکی قابل‌اعتماد برای متحدان منطقه‌ای، آزمایش منطقه‌ای تسلیحات بومی کشور و نمایش نقش منطقه‌ای ایران در معادلات غرب آسیا. پیامد مثبت استفاده از دیپلماسی نظامی در سوریه آن بود که علی‌رغم همراهی قدرت‌های اروپایی با آمریکا در تحریم ایران که به دلیل فعالیت‌های منطقه‌ای و موشکی وضع شده بود، همین کشورها ایران را به‌عنوان نیروی قدرتمند و تأثیرگذار در عرصه تحولات غرب آسیا بپذیرند. پیامد مهم دیگر، افزایش تقاضا برای انواع سلاح‌ها، جنگنده‌ها و موشک‌های ایرانی در بین کشورهای مختلف بوده است که در این میان، اقبال عراق، فلسطین و لبنان به تسلیحات کشورمان نیز جالب توجه بوده است. به‌طور کلی مؤلفه‌های دیپلماسی نظامی، چهار کارکرد اصلی را در افزایش قدرت و توانمندی تعقیب اهداف سیاست خارجی ایران به ارمغان آورده است.

افزایش قدرت چانه‌زنی

ابزار نظامی زمینه اطمینان و ثبات را برای دیپلماسی فراهم می‌آورد. (مذاکره از موضع قدرت)^۵ قاعده و ضابطه دقیقی است که بی‌پشتولنه قدرت نظامی، هر دولتی اگر مورد فشارهای غیرقابل مقاومت و تهدیدات قرار گیرد، نمی‌تواند از دادن امتیازهای زیان‌آور به منافع خود جلوگیری کند. با پشتیبانی و حمایت قدرت نظامی است که کشورها می‌توانند منافع و هدف‌های ملی خود را با جدیت و قاطعیت در صحنه بین‌المللی تعقیب نمایند و همچنین اغلب به‌وسیله قدرت نظامی است که راه‌حل‌های نهایی در سیاست خارجی به دست می‌آید (طباطبایی و آسمانی، ۱۳۹۷، ص ۱۷). بنابراین نخستین اثر آن، در تقویت قدرت چانه‌زنی دولت‌ها برای پیشبرد اهداف سیاست خارجی مشخص می‌شود. پیرو آن، هرچه قدرت چانه‌زنی یک کشور بالاتر رود، به همان اندازه قادر است تا میزان فشار بیش‌تری را به طرف مقابل برای دریافت امتیاز وارد کند و

^۵ Negotiation from a position of power

ازسوی دیگر امتیاز کمتری بدهد. از همین رو است که کشورهای قدرتمند به افزایش توان نظامی خود مبادرت می‌کنند. نگاهی به تحولات منطقه‌ای طی یک دهه اخیر و مسائلی که ج.ا. ایران در آن‌ها به‌طور مستقیم درگیر و یا به نحوی غیرمستقیم در عراق، یمن و سوریه دخیل بوده است، در مقایسه با میزان نقش‌آفرینی این کشور در مسائل منطقه‌ای به‌روشنی گویای افزایش حضور مؤثر، نقش‌آفرینی و پیگیری مطالبات در رخدادها و تصمیم‌گیری‌های مهم منطقه‌ای است که در مذاکرات صلح سوریه در ترکیه، قزاقستان و اتریش به‌خوبی مشهود بوده است.

افزایش قدرت بازدارندگی

سیاست امنیت ملی ایران محصول فاکتورهای بسیاری است که گاهی باهم در رقابت‌اند، از جمله ایدئولوژی انقلاب اسلامی ایران، تصور رهبران ایران تهدیدات نسبت به نظام و به کشور، منافع ملی دیرینه ایران و تعامل جناح‌ها و حوزه‌های مختلف نظام در ایران. برخی کارشناسان مدعی‌اند که هدف استراتژی امنیت ملی ایران، سرنگونی ساختاری از قدرت در خاورمیانه است که بنا بر ادعای ایران به نفع آمریکا و متحدان آن اعم از اسرائیل، عربستان سعودی، و دیگر رژیم‌های عرب سنی مذهب است. ایران از جنبش‌های اسلامی شیعه و دیگر جنبش‌ها به‌عنوان «مظلومان» حمایت می‌کند و ادعا می‌کند که عربستان سعودی، تنش‌های فرقه‌ای را تحریک و تلاش می‌کند که دست ایران را از امور منطقه کوتاه کند. اما عده‌ای دیگر چنین تفسیر می‌کنند که ایران در درجه اول سعی می‌کند تا از آمریکا یا دیگر تلاش‌ها برای حمله، تهدید به حمله و یا تلاش برای تغییر نظام در امان باشد. در برابر این تهدیدات ایران یک دکترین بازدارنده دفاعی را دنبال می‌کند که گستره‌ی کاملی از تهدیدات، شورش‌های داخلی و ضدانقلاب حمایت‌شده توسط قدرت‌های خارجی، تروریسم و ناآرامی‌های مرزی تا اقدامات نظامی توسط آمریکا یا کشورهای همسایه را دربرمی‌گیرد. خط اول دفاع در این دکترین، «روش امنیت نرم»^۱ است. یعنی مشروعیت، سیاست خارجی خوب، همچنین مدیریت امنیت چندجانبه منطقه‌ای، و پشتیبانی مردم ایران. این معیارها نیز به‌عنوان «روش امنیت سخت» شناخته می‌شود: صنایع اسلحه‌سازی بومی، بازدارندگی متعارف و توان موشکی دوربرد زمین به زمین. بنابراین راهبرد نظامی ایران، مبتنی بر عنصر دفاعی و مشخصاتی همچون توان بازدارندگی دفاعی، تهدید امنیت صدور انرژی، دفاع مسطح (موزاییکی)^۲، بهره‌گیری از کمک متحدان راهبردی، جنگ نامتقارن و عملیات استشهادی می‌باشد که تاکنون در بازداشتن دشمنان از هرگونه اقدام تحریک‌آمیز مؤثر بوده است. بازدارندگی مورد تأکید ایران، بازدارندگی از نوع دفاعی بوده که حفاظت از تمامیت ارضی، منافع ملی و ساختار قانون اساسی کشور را به‌جای تعدی به خاک دیگر کشورها هدف اساسی خود قرار داده است. این استراتژی ممکن است نشان‌دهنده تلاش برای کسب اعتبار بین‌المللی ایران و یا بازگرداندن حس عظمتی باشد که یادآور امپراتوری ایران باستان است. این عنصر ملی در کنار عنصر

^۱ Soft security method

^۲ Flat defense (mosaic)

شیعی-اسلامی به برنامه دفاعی ایران رنگ هویتی می‌دهد. براین اساس می‌توان چنین بیان کرد که برنامه‌های نظامی ایران به جای تهاجم به دنبال توازن است. این رویکرد به جایگاه و شأن جمهوری اسلامی ایران در روابط بین‌الملل شکل می‌دهد (احمدیان و بنی‌اشرف، ۱۳۹۸، ص ۱۴).

افزایش وسعت عمل

گام دیگری که برای تقویت توان دفاعی-نظامی ایران در راستای دیپلماسی برداشته شد، کسب حمایت حرکت‌های اسلامی در غرب آسیا بود. روابط ایران با این گروه‌ها ناشی از حس همبستگی اسلامی است که سبب شده پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران کمک‌های سیاسی، نظامی و مالی عمده‌ای در اختیار آن‌ها قرار دهد. ایران از نفوذ خود در گروه‌های اسلامی برای وارد کردن فشار بر دشمنانش هم در هنگام جنگ و هم در هنگام صلح استفاده کرده، همچنین از وجود حماس و سازمان جهاد اسلامی در فلسطین اشغالی برای مبارزه با اسرائیل بهره‌برداری کرده است. حزب‌الله در لبنان، مجلس اعلای انقلاب اسلامی عراق، حشدالشعبی و فاطمیون افغانی نمونه‌های خوبی از گروه‌های مذکورند. اگرچه این گروه‌ها نمی‌توانند کمک‌هایی در حد یک دولت در اختیار ایران قرار دهند، این مزیت را دارند که دولت ایران می‌تواند منکر هر نقشی در اقداماتی که از سوی آن‌ها صورت می‌گیرد، گردد و به این صورت تاحد زیادی خود را از پیامدهای منفی اقدام‌های آن‌ها محفوظ نگه دارد. دیگر آنکه هنگامی که این گروه‌ها در کشور خود به قدرت می‌رسند، مانند حزب‌الله لبنان و یا شیعیان عراق بعد از بیرون کردن داعش، آنگاه می‌توانند به نحو مؤثرتری به ایران برای نیل به اهدافش کمک کنند. امروزه همکاری با گروه‌های اسلامی به یکی از ارکان مهم راهبرد دفاعی-نظامی ایران تبدیل شده است (طارمی، ۱۳۹۵، ص ۱۱-۱۲).

افزایش محیط عملیاتی

محیط عملیاتی در ارتباط مستقیم با وسعت عمل است. درحقیقت با افزایش وسعت، حیطه عمل هر دولت به تبع مناطقی که می‌توان در آن دست به کنش مؤثر زد، افزایش خواهد یافت. مرور رخدادهای برجسته و مهم چند سال گذشته غرب آسیا گویای آن است که حیطه اعمال صلاحیت و فعالیت‌های راهبردی ج.ا. ایران در سطح منطقه‌ای به‌طور چشمگیری گسترش یافته است. نکته مهم در همه این رخدادهای، رویکرد ج.ا. ایران بر استفاده از مؤلفه‌های نظامی برای پیشبرد اهداف سیاست خارجی است که نقشی مقوم را برای آن ایفا کرده است. ابعاد به‌کارگیری قدرت نظامی از رویارویی مستقیم نیروها و انجام عملیات‌های نظامی تا صادرات تسلیحات و همکاری‌های متنوع را دربرمی‌گیرد.

سوریه: ج.ا. ایران در طی دوران بحران رخ داده از سال ۲۰۱۱ در سوریه، کمک‌های همه‌جانبه‌ای به متحد راهبردی خود (سوریه) گسیل داشته است. کمک‌های ایران به حکومت سوریه را باید شامل موارد ذیل دانست: ۱- نفت و کمک‌های مالی؛ ۲- حمایت و پشتیبانی اطلاعاتی؛ ۳- کمک‌های تسلیحاتی و ارائه تجهیزات نظامی؛ ۴- فرستادن متخصصان و افسران فنی به سوریه جهت آموزش نیروهای ارتش این کشور؛ ۵- تشکیل و آموزش شبه‌نظامیانی چون جیش‌الشعبیه مطابق راهبرد

دفاعی-نظامی خود در سوریه. مقام معظم رهبری درگیری‌های داخلی سوریه را موضوعی سیاه و سفید می‌بیند. آیت‌الله خامنه‌ای معتقد است: «سوریه بخش مهمی از محور مقاومت در برابر اسرائیل و خط مقدم مبارزه ایران با آمریکا است» (مسعودنیا و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۱۲). در همین راستا و در حوزه نظامی، سوریه و جمهوری اسلامی ایران توافق جامعی برای تقویت همکاری‌های نظامی و امنیتی در تیرماه ۱۳۹۹ امضا کردند. توافق نظامی و امنیتی میان تهران و دمشق موجب خواهد شد تا از این پس آسمان سوریه در برابر تجاوزات صهیونیست‌ها امنیت بیشتری داشته باشد. یکی از مهم‌ترین بندهای این توافقنامه همکاری بر تقویت سامانه‌های دفاع موشکی سوریه توسط جمهوری اسلامی ایران تأکید دارد. در واقع، تهران در این توافقنامه اعلام کرده است که سوریه را به پدافند هوایی پیشرفته مجهز خواهد کرد تا از این پس در برابر حملات تجاوزکارانه رژیم صهیونیستی امنیت بیشتری داشته باشد. از سوی دیگر، امضای توافقنامه بیان‌شده یکی از بزرگترین و مهم‌ترین راهبردهای ایالات متحده آمریکا و رژیم صهیونیستی در سوریه را به شکست کشاند و آن، وادار کردن ایران به عقب‌نشینی نظامی از سوریه بود. یکی از مهم‌ترین اهداف بسیاری از فشارهایی که طی ماه‌های اخیر علیه جمهوری اسلامی ایران اعمال شد، مجبور ساختن آن به خروج از سوریه و باز گذاشتن دست صهیونیست‌ها برای ضربه زدن به محور مقاومت بود که امضای توافق راهبردی میان تهران و دمشق، ضربه مهلکی بر پیکره این راهبرد بود (Washingtoninstitute, ۲۰۲۰). همچنین باید گفت که توافقنامه همه‌جانبه میان ایران و سوریه به نوعی قانون تحریمی «سزار» توسط واشنگتن علیه دمشق را به چالش کشاند. براساس یکی از بندهای این قانون تحریمی، هیچ دولتی حق همکاری با دمشق را ندارد و در صورت عدول از این قانون، با تحریم و مجازات مواجه خواهد شد که این توافقنامه نظامی میان ایران و سوریه هینمه و قدرت آمریکا را به زیر سوال برد.^۸

نتیجه‌گیری

تهدیدات نظامی دشمنان ج.ا. ایران در شرایط کنونی از کیفیت متفاوتی نسبت به گذشته در منطقه و جهان برخوردار شده است. بنابراین به همان میزان نیز نحوه پاسخگویی به تهدیدات از سوی ج.ا. ایران متفاوت خواهد بود. به عبارت دیگر، بازدارندگی دفاعی جدید ایران را باید نوعی پاسخ‌های جدید به تهدیدات جدید قلمداد کرد. شاید بتوان یکی از مهم‌ترین ویژگی تهدیدات جدید را تغییر در ماهیت جنگ‌ها دانست؛ بدین معنی که امروزه به نظر می‌رسد مفهوم جنگ دچار تغییرات اساسی شده است. در این راستا، توجه به ابعاد و ویژگی‌های جنگ‌های اخیر که در منطقه به وقوع پیوسته بیانگر تغییر در ماهیت جنگ‌هاست. به نظر می‌رسد ج.ا. ایران با رعایت ملاحظه تغییر در ماهیت جنگ‌ها درصدد است از طریق دیپلماسی نظامی به دشمنان خود بفهماند که اجازه تحمیل شرایط غافل‌گیری از سوی دشمن را نخواهد داد.

^۸ - برای مطالعه بیشتر در مورد همکاری نظامی ایران در عراق و یمن و فلسطین بنگرید به: آدمی و مقدم، ۱۳۹۴: مظاهری، ۱۳۹۷: دولت‌آبادی و مومن، ۱۳۹۶: پیرسلامی و پیرانخوا، ۱۳۹۶.

ج. ا. ایران معتقد است که نیروی نظامی به عنوان یکی از اجزای اساسی ایده بازگرداندن وضعیت کشور به یک قدرت منطقه‌ای تأثیرگذار است. در واقع از آنجاکه ج. ا. ایران تجربیات دوران دفاع مقدس را همراه خود دارد، استفاده از دیپلماسی نظامی را یک مزیت عمده برای احیای بازدارندگی منطقه‌ای خود تلقی می‌کند. تجربه حضور نظامی در سوریه و عراق و مبارزه و شکست داعش با فرماندهی میدانی سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی، جدی‌ترین و درعین حال موفق‌ترین آزمون در به‌کارگیری دیپلماسی نظامی برای ایفای نقش بین‌المللی، اهداف سیاست خارجی و کمک به یک متحد استراتژیک است. فعالیت‌های یک دهه اخیر ج. ا. ایران نشان‌دهنده افزایش وسعت عمل و حوزه تأثیرگذاری کشور در عرصه منطقه‌ای است. از آنجاکه عمده این توفیقات در سایه تقویت عوامل قدرت نظامی که از مؤلفه‌های دیپلماسی نظامی نیز به حساب می‌آید، حاصل شده است؛ بنابراین می‌توان گفت که به‌کارگیری دیپلماسی نظامی توسط سیاستمداران کشور، باعث افزایش توانمندی سیاست خارجی ج. ا. ایران شده است.

منابع

- احمدیان، قدرت؛ بنی‌اشرف، سید امیرحسین (۱۳۹۸). «سیاست خارجی ج. ا. ایران: ارتقاء شأن. تحقیقات سیاسی بین‌المللی، شماره ۳۸.
- ارجمند جوادی، محمدجواد؛ گنج خانلو، مصدق (۱۳۹۹). الگوی روابط عوامل کلیدی تأثیرگذار بر سیاست خارجی ج. ا. ایران. سیاست، دوره ۵۰، شماره ۱.
- پیرسلامی، فریبرز؛ پیرانخو، سحر (۱۳۹۶). تحول فناوری موشکی و راهبرد دفاعی - امنیتی ج. ا. ایران. راهبرد، سال ۲۶، شماره ۸۳.
- دولت‌آبادی باقری، علی (۱۳۹۲). نقش عنصر بازدارندگی در راهبرد نظامی ایران. سیاست دفاعی، سال ۲۲، شماره ۸۵.
- صالحی، سید جواد؛ فرح‌بخش، عباس (۱۳۹۵). پایگاه‌سازی نظامی در غرب آسیا (خاورمیانه) و بازدارندگی ج. ا. ایران. سیاست دفاعی، سال ۲۴، شماره ۹۶.
- طارمی، کامران (۱۳۹۵). تأثیر دیدگاه‌های امام خمینی بر فرهنگ استراتژیک ج. ا. ایران. سیاست، دوره ۴۶، شماره ۴.
- طباطبایی، سید محمد؛ آسمانی، حدیث (۱۳۹۷). بررسی نقش دیپلماسی نظامی در سیاست خارجی روسیه. تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، شماره ۳۵.
- عباسی، ابراهیم؛ نجات، سید علی؛ طالبی، صغری (۱۳۹۵). الگوی امنیتی بازدارندگی در تنگه هرمز و امنیت ملی ج. ا. ایران. پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال ۵، شماره ۱۷.

مرادیان، محسن؛ هادی نژاد، فرهاد؛ پورمنافی، ابوالفضل (۱۳۹۷). ارائه الگویی برای ارزیابی و تحلیل قدرت نظامی کشورها. *راهبرد دفاعی*، سال ۱۶، شماره ۶۴.

مسعودنیا، حسین؛ ابراهیمی، شهروز؛ درج، حمید (۱۳۹۷). واکاوی سیاست خارجی ج.ا. ایران در قبال بحران سوریه: چالش‌ها و پیامدها. *مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، دوره ۸، شماره ۲۸.

الوقت (۱۵ اسفند ۱۳۹۷). *دیپلماسی نظامی رژیم صهیونیستی؛ مولفه‌ها و چالش‌ها*. قابل دسترس در: <http://alwaght.com/fa/News/۱۵۰۰۵۲>

یاری، احسان (۱۳۹۸). الزامات ژئوپلیتیک و ضرورت‌های راهبردی برنامه موشکی جمهوری اسلامی ایران در محیط آنارشیک نظام بین‌الملل. *آفاق امنیت*، سال ۱۲، شماره ۴۲.

DIA. (۲۰۱۹). *Iran military power, Ensuring Regime Survival and Securing Regional Dominance*. U.S. Government Publishing Office.

Drab, L. (۲۰۱۸). Lefence diplomacy – an important tool for the implementation of foreign policy and security of the state. *Security and Defence Quarterly*, ۲۰(۳).

Kamal Mohei, M. (۲۰۲۰). The Iranian policy in the Middle East: Evolution and consequences. *Journal of Humanities and Applied Social Sciences*. DOI: ۱۰,۱۱۰۸/JHASS-۰۱-۲۰۲۰-۰۰۱۳

Maher, N. (۲۰۱۹). Balancing deterrence: Iran-Israel relations in a turbulent Middle East. *Review of Economics and Political Science*. DOI: ۱۰,۱۱۰۸/REPS-۰۶-۲۰۱۹-۰۰۸۵.

Mohammed, K. (۲۰۱۸). Why is Iran a regional dilemma? *AlAhrum Foundation, the International Politics*, No. ۲۱۴, p. ۷۶-۷۹.

Washington Institute (۲۴ July ۲۰۲۰). *Iran-Syria Air Defense Pact Could Disrupt Allied Operations*. URL= <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/iran-syria-air-defense-pact-could-disrupt-allied-operations>.